

Олег РАЗИГРАЄВ (Луцьк)

**ДИВЕРСІЙНИЙ РУХ НА ПІВНІЧНО-СХІДНИХ ТЕРЕНАХ
ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В 1924 р.**

(рецензія на книгу: Cichoracki P. Stolpce – Łowcza – Leśna 1924. II Rzeczpospolita wobec najpoważniejszych incydentów zbrojnych w województwach północno-wschodnich. – Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2012. – 340 s.).

Проблематика більшовицького диверсійного руху на східних та північно-східних теренах міжвоєнної Польщі в контексті «експорту революції» не втрачає актуальності й дедалі частіше привертає увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зауважимо, що курс на «світову революцію» з початку 20-х рр. ХХ ст. дещо видозмінився, тобто перейшов із відкритого збройного протистояння до таємної підготовки і підтримки комуністичних повстань, організованих спеціально вишколеними та навченими диверсантами, адже безпосередні військові дії проти Другої Речі Посполитої були унеможливлені як підривом мілітарного

потенціалу радянської Росії, так Ризьким мирним договором від 18 березня 1921 р.

Рецензоване дослідження польського історика, професора Вроцлавського університету, Піотра Ціхорацького присвячене трьом найбільшим диверсійним актам, здійсненим за підтримки радянських спецслужб на північно-східних теренах міжвоєнної Польщі в 1924 р., а саме: нападу в ніч з 3 на 4 серпня на повітове містечко Столбці Новогрудського воєводства (нині – Мінська область Республіки Білорусь (РБ); атаці 24 вересня на пасажирський потяг неподалік залізничної станції Ловча Поліського воєводства (тепер – Брестська область РБ); нападу 3 листопада на потяг в районі залізничної станції Лісова Новогрудського воєводства (нині – Брестська область РБ).

Книга П. Ціхорацького побудована за проблемно-хронологічним принципом й складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, додатків, переліку скорочень, бібліографії, іменного покажчика та списку ілюстрацій. Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину 1924 р. – період реалізації вищевказаних диверсійних актів. Разом з тим, в окремих фрагментах монографії спостерігаємо розширення часових меж, що зумовлено необхідністю вивчення передумов та наслідків досліджуваних подій.

Запропоноване дослідження постало на ґрунтовній джерельній базі. Автор використав документи з фондів Архіву нових актів та Центрального військового архіву (м. Варшава, Польща); Національного архіву Республіки Білорусь, державних архівів Брестської та Гродненської областей (РБ). Разом з тим, у вступі Автор вказує на труднощі з отриманням окремих документів із збірок Державного архіву Гродненської області (з фондів «Новогрудське воєводське управління державної поліції» та «Столбцеке повітове управління державної поліції»), які попри наявність в описах, мають статус «доступ обмежений». Джерельну основу книги доповнюють матеріали Музею Білоруського Полісся в Пінську та Національного закладу ім. Осолінських у Вроцлаві. Під час написання роботи Автор використав також значний пласт опублікованих документів та матеріалів, міжвоєнну пресу, літературу мемуарного характеру, а також картографічні матеріали.

Перший розділ «Збройна загроза безпеці на північно-східних окраїнах Речі Посполитої в 1921–1924 рр.» присвячений висвітленню причин та передумов диверсійних актів, здійснених у другій половині 1924 р. Автор порушує питання впливу подій Першої світової війни, польсько-більшовицького протистояння, а також відповідних репатріаційних процесів та незадовільних економічних показників, на стан громадської безпеки та суспільного порядку в регіоні. Окрім того, П. Ціхорацький наголошує на інспірації та координації диверсійного руху не тільки місцевими нелегальними комуністичними структурами, а, насамперед, «зовнішнім» фактором – військовими спеціальними службами СРСР. У розділі піднімається також питання керівництва цими збройними виступами. На сторінках книги ми зустрічаємо такі персонажі, як К. Орловський, О. Ваушасов, О. Рабцевич тощо. Не оминув Автор й «легендарну» постать «Мухи-Михальського», наголошуючи на його значній міфологізації. П. Ціхорацький характеризує також місце, роль та значення Комуністичної партії Західної Білорусі (КПЗБ) в розвитку диверсійного руху, зазначаючи, що ця нелегальна політична структура слугувала ідеологічно-пропагандистським підґрунтям для більшовицької диверсії. Завершує перший розділ характеристика польської правоохоронної системи, яка була покликана протидіяти збройному антидержавному рухові.

У другому розділі «Напад на Столбці – 4 серпня 1924 р.» Автор досліджує передумови, перебіг та наслідки нападу на невеличке вищевказане повітове містечко Новогрудського воєводства, яке розташовувалося на відстані 15 км від польсько-радянського кордону й слугувало останньою залізничною станцією на території Польщі в напрямку Брест-Мінськ. Атака більшовицьких диверсантів на Столбці мала місце в ніч з 3 на 4 серпня й включала напад окремих груп на приміщення староства, постерунок (дільницю) державної поліції, повітове управління поліції, залізничну станцію, телеграф, пошту, поліцейські казарми, тимчасовий ізолятор, місцеву в'язницю, лісопилку та три магазини.

Попри те, що не всі напади для диверсантів виявилися успішними, зловмисникам вдалося смертельно поранити сімох поліцейських та двох цивільних осіб. Як зазначає П. Ціхорацький, 4 серпня 1924 р. стало найтрагічнішим днем в історії міжвоєнної польської поліції, позаяк ще ніколи під час одного інциденту не гинула така велика кількість правоохоронців. З нападників, вірогідно, жодна особа не загинула, натомість диверсантам вдалося заволідати матеріальними цінностями, кінями, а також звільнити 22 особи з захопленого тимчасового ізолятора та місцевої в'язниці, в тому числі двох знаних комуністичних діячів, делегатів V конгресу Комінтерну, який мав місце 1 червня – 8 липня 1924 р. – Й. Логиновича (П. Корчика) та С. Мертенса (С. Скульського). З книги П. Ціхорацького довідуємося, що згідно радянської, російської та білоруської історіографії, саме звільнення двох вищезгадуваних комуністичних керівників й стало причиною нападу на містечко Столбці.

В рецензованій монографії детально висвітлюється активна фаза пошуку диверсантів. Однак Автор зазначає, що більшій частині учасників нападу все-таки вдалося втекти на радянську територію. Знаходимо в книзі відомості й про репресії правоохоронних органів щодо нападників. Так, згідно вироку спеціального суду в Новогрудку від 25 серпня 1924 р., дві особи було страчено, натомість одному диверсанту смертну кару замінили довічним ув'язненням. Значну увагу П. Ціхорацький приділяє також наслідкам та відголосу досліджуваної події на локальному, загальнодержавному та міжнародному рівнях. Автор наголошує на тому, що ця диверсійна атака серйозно змінила ставлення влади до питання державної безпеки на північно-східних теренах держави, засвідчила слабкі сторони організації та діяльності поліції, яка в той час виконувала функції охорони східного кордону, сприяла посиленню державної адміністрації шляхом призначення на посади воєвод кадрових військових рангу генерала (напр. Б. Ольшевський очолив Волинське воєводство, а М. Янушайтіс – Новогрудське), й в підсумку зумовила створення якісно нової формації, покликаної охороняти східні рубежі Другої Речі Посполитої – Корпусу охорони прикордоння (КОП).

Третій розділ рецензованої книги «Напад під Ловчею – 24 вересня 1924 р.» розкриває ще один збройний інцидент на північно-східних теренах міжвоєнної Польщі, а саме атаку на пасажирський потяг, який рухався за маршрутом Брест-Лунинець. Як зазначає Автор, великий розголос цьому нападу забезпечила присутність в потязі поліського воєводи С. Довнарівича, який, разом з керівником окружної державної поліції інспектором Ю. Мієнсовічем та іншими посадовцями, подорожував з Бреста до Сарн з метою зустрічі з тогочасним міністром внутрішніх справ З. Хубнером. Атака озброєних диверсантів на потяг розпочалася близько 14 години 24 вересня 1924 р. за шість кілометрів на захід від залізничної станції Ловча, з десятихвилинного обстрілу. Далі нападники упродовж години грабувати пасажирів та поштовий вагон. Злочинців цікавили як гроші й коштовності, так і чоловічий одяг й продукти харчування. Опісля диверсанти підірвали міст, який розташовувався позаду потягу.

На сторінках монографії П. Ціхорацького зроблена також спроба відтворити події, які мали місце у вагоні, де перебував поліський воєвода С. Довнарівич. Згадує Автор й суперечливе твердження радянських істориків та окремих польських дослідників про публічне «відшмагання» керівника державної адміністрації паском. У книзі піднімається питання виконавців нападу. На думку П. Ціхорацького він був організований мало чисельною кадровою групою радянських диверсантів із залученням місцевого

населення. Рецензована публікація засвідчує дискусійність проблеми генези та керівництва означеною збройною групою, хоча згідно радянської та сучасної білоруської історіографії загиб нападників очолювала «легендарна» постать повстанського руху на Поліссі першої половини 20-х рр. XX ст. – К. Орловський.

Із скрупульозністю Автору вдалося простежити перебіг переслідування нападників силами поліції та війська, яке тривало до середини жовтня 1924 р., а також превентивно-репресивні заходи влади, що закінчилися судовим процесом в Пінську 29 квітня – 1 травня 1925 р. Поручує П. Ціхорацький й наслідки нападу під Ловчею, зокрема втрату посади польським воєводою С. Довнарвичем та призначенням на його місце, одного з творців міжвоєнної польської державної поліції, генерала К. Млодзяновського; рішенням дисциплінарної комісії МВС з посади було звільнено й вищевказуваного керівника Поліського воєводського управління державної поліції Ю. Мієнсовіча. Реакцією на атаку пасажирського потяга Брест-Лунинець та піднесення диверсійного руху стала громадська компанія щодо запровадження надзвичайного стану на східних теренах Другої Речі Посполитої, а також бажання населення пришвидшити створення КОП.

П. Ціхорацький аналізує регіональний, загальнодержавний та міжнародний відгос подій 24 вересня 1924 р., зазначаючи, що нападники мали своєрідну популярність та підтримку серед місцевого непольського населення, яке було представлене переважно селянами. Крім того, на сторінках тогочасної польської преси гостро критикувалася відсутність опору диверснтам, а також, безпосередньо, поведінка керівника Поліської поліції Ю. Мієнсовіча, котрий не зміг захистити воєводу та проявив боягузтво. Натомість, більшовицька преса схвально характеризувала напад під Ловчею, представляючи його як свідчення кризи польської держави. Наприкінці третього розділу Автор ще раз звертається до долі польського воєводи С. Довнаровича, аналізує оцінку його поведінки тогочасним керівництвом держави, зазначаючи, що після описуваних подій керівник Поліського воєводства більше не повернувся до державної адміністрації.

У четвертому розділі «Напад під Лісовою – 3 листопада 1924 р.» П. Ціхорацький досліджує останній помітний диверсійний акт здійснений на північно-східних теренах міжвоєнної Польщі в 1924 р. – атаку на потяг сполученням Брест-Барановичі поблизу залізничної станції Лісова, що у Новогрудському воєводстві. Напад на вищевказуваний потяг розпочався о 7 годині ранку 3 листопада і тривав близько години, упродовж якої диверсанти грабували пасажирів, звертаючи особливу увагу на готівку, одяг та біжутерію, а також смертельно поранили поліцейського Я. Стоя, який перевозив залізницею арештанта. Як зазначає Автор, нападники під час контакту із пасажирами намагалися надати цій акції «політичного обличчя», а також мали підкреслити, що «поляки безправно прийшли в Білорусь».

Аналізуючи проблему встановлення виконавців диверсії, П. Ціхорацький стверджує, що для польської сторони одразу була очевидною тотожність організаторів замаху під Ловчею та Лісовою, хоча в історичній науці це питання залишається відкритим й досі. Як і в попередньому розділі, Автор детально простежує перебіг пошуку диверснтів, який тривав до середини листопада 1924 р., наголошуючи на успішних слідчих діях поліції, що дозволити встановити та затримати понад двадцять учасників нападу. В монографії П. Ціхорацького також розкривається перебіг спеціального судового процесу над обвинуваченими в «нападі під Лісовою», який мав місце 15–19 грудня того ж року в Слонімі й завершився смертним вирокком для чотирьох підсудних.

Охарактеризований напад ще раз засвідчив незадовільний стан громадської безпеки та суспільного порядку на східних теренах Другої Речі Посполитої, зумовив необхідність перегляду внутрішньої політики в означеному регіоні, а також звернення особливої уваги на роль військових під час інцидентів такого характеру. Звертаючись до відгос листопадового нападу під Лісовою, Автор зазначає, що ця подія, у порівнянні з атакою на повітове містечко Столбці та потяг із польським воєводою С. Довнарвичем, мала значно менший суспільний резонанс, хоча й, вірогідно, стала несподіванкою для новопризначеного Новогрудського воєводи генерала М. Янушайтиса. Слід також зазначити, що невдовзі після зазначеного нападу свій міністерський портфель втратив очільник МВС З. Хубнер, якого на посаді замінив президент м. Познаня – Ц. Ратайський.

Останній, п'ятий, розділ «Загальмування збройних виступів» присвячений питанню поступового спаду войовничої активності прокомуністичних диверснтів з кінця 1924 р. Так, за інформацією П. Ціхорацького, в 1925 р. на досліджуваних теренах було зафіксовано майже вдвічі менше «злочинів у бандах», в порівнянні з попереднім роком. В рецензованій книзі Автор, серед факторів, які значною мірою сприяли стабілізації ситуації на прикордонні, зокрема, виділяє зміну тактики більшовицького керівництва СРСР щодо методів та засобів «експорту революції»; створення КОП (хоча це й вимагало значних фінансових інвестицій з державного бюджету); репресії політичного характеру спрямовані, насамперед, супроти осіб, підозрюваних у комуністичній діяльності; функціонування термінових судів, які мали право

вносити смертні вирок.

Завершують книгу науково обґрунтовані та виважені висновки, низка інформативних ілюстрацій та мап, які сприяють кращому сприйняттю досліджуваних подій, а також додатки – публікації чотирьох документів з фондів Державного архіву Брестської області та Архіву нових актів у Варшаві. Підсумовуючи, варто зазначити, що книга П. Ціхорацького є ґрунтовною та оригінальною науковою працею, яка, упевнений, неодмінно буде належно поцінована вітчизняним читачем.